

SZEMLE

KÖZÉP – EURÓPA HARCA A TÖRÖK ELLEN A 16. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Szerkesztette: Zombori István

(Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*
Budapest, 2004. 219 o.)

2003 novemberében Szeged igen rangos konferenciának adott otthont, amely lengyel, szlovák és magyar történészek részvételével tekintette át Közép-Európa törökellenes harcának kérdéseit elsősorban a XVI. század első felében, illetőleg a XVII. században. A tárgyalt témák elsődlegesen arra keresték a választ, hogy milyen érdekek, alkalmi szövetségek, családi kapcsolatok befolyásolták a térség uralkodói, uralkodó családjai (a Habsburgok és a Jagellók) illetve a Szentszék, és egészében véve a katolikus egyház török politikáját a korszakban. Mindezek mellett az ülészak kiemelten foglalkozott a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom kapcsolataival és azok változásaival, az oszmánok balkáni megjelenésétől a Buda elestéig terjedő időszakig. A konferencián elhangzott előadásokból, tíz kibővítt tanulmányt magába foglaló kötet készült, amelyet Zombori István szerkesztő három nagyobb fejezetre bontott: Közép-Európa új veszedelme – a török; Jagelló–Habsburg fellépés a török ellen; A katolikus egyház és a török.

Fodor Pál (MTA, Történettudományi Intézet, Budapest) „A szimurg és a sárkány: az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533)” című tanulmánya négy nagyobb egységre tagolva mutatja be a két rivális hatalom kapcsolatának másfél évszázadát. A szerző legelőször fontossági sorrendben tekinti át mindazokat a tényezőket, amelyek szerinte az oszmánok hódító háborúinak katalizátorait adhatták: zsákmány- és területszerzés; társadalmi tényezők (kezdetben osztásadalmi érdek a hódítás, majd a XIV. század második felétől kialakuló kul-sereg vált a hadakozás fő motorjává); a hadjáratok belső, stabilizációs funkciója; lelki funkció (a látványos sikerek még a népszerűség alsóbb rétegeiben is öntudatot és bizonyos felsőbbrendűségi érzést alakítottak ki a keresztényekkel szemben); a dzsihád. A második fejezet a XV. századi

Magyar Királyság irányítóinak azon lehetőségeiről ad számot, amelyek váltogatásával vagy kombinálásával a mind veszélyesebb szomszédos nagyhatalom agresszív terjeszkedésének gátat vehettek: keresztes háborúk szervezése; támadó hadjáratok vezetése a Balkán-félszigetre; ütköző vagy vazallus államok létrehozása a királyság határai mentén; a hadszervezet és a határvédelem kialakítása, illetve hatékonyra tétele a déli végeken; béke vagy fegyverszünet kötése; Közép-Európa összefogása vagy egyesítése a török ellen; keleti szövetséges keresése a török hátában. A tanulmány harmadik egysége azt a kérdést járja körül, hogy I. Szülejmán szultán trónra lépése után az oszmán hadigépezet miért fordult Magyarország ellen. A szerző megállapítja, hogy külső tényezőknél (Európa politikai széttagoltsága; a Valois–Habsburg rivalizáció; a protestantizmus megjelenése) kívül két fontos érv szól a „magyar front” megnyitása mellett: gazdasági érdek (pl. új, jövedelmező timár-birtokok kioszthatósága); és a „ruméliai lobby” nyomásgyakorlása a politikai döntéshozó testületre. Az utolsó fejezet értékeli Szülejmán magyar és egyben nyugati politikáját. Számot ad az oszmán vezetés lehetőségeiről, hibáiról a megváltozott magyar viszonyok között, amikor is már nem csak a magyar királlyal, hanem a Habsburg Birodalommal találta magát szemben.

Az oszmán-magyar diplomáciai kapcsolatok másfél évszázadát tekinti át Papp Sándor (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest) a „Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)” című tanulmányában. A szerző megállapítja, hogy bár a törökök a Magyar Királysággal az 1340-es évektől kezdődően potenciális ellenfélként számoltak, azonban kettejük között az első fegyveres összecsapásra csak az 1365 és 1371 közötti időszakban került sor Bulgáriában és a Havasalföldön. Az első diplomáciai kapcsolo-

latfelvételre a nikápolyi csatát (1396) követően került sor, az első török követjárásról Magyarország pedig 1415-ből maradtak fenn adatok. A két rivális viszonya a továbbiakban rendezettnek tűnik: átlagban háromévente megújítják a békét, évente az uralkodók kölcsönösen ajándékokat küldenek egymásnak. Papp Sándor hangsúlyozza, hogy a magyar királyok a XV. században nem csupán saját maguk, hanem az egész keresztény nyugat nevében kötötték a békét az oszmánokkal, amihez a többi hatalmak egy éven belül csatlakozhattak. Ez a viszony egészen 1520-ig fennmaradt, amikor is a király és környezete nem vállalta fel a pápai engedély nélküli békekötést I. Szülejmánnal, ami a későbbiekben a középkori magyar állam pusztulását hozta magával. A szerző részletes textológiai elemzésnek veti alá azt a szerződéslevelet, amelyet a magyar történeti szakirodalom Szapolyai János szultáni szerződésleveleként tart számon. Vizsgálata azt bizonyítja, hogy a szóban forgó irat 1530-ban készített hamisítvány, amely eredetileg propagandacélokat szolgált volna. A egyenrangú ellenfélből alávett állammá vált Magyarország uralkodójának legitimizációja a szultáni kegytől függött: 1529-ben Szapolyai Jánost oszmán szokás szerint iktatták be a hatalomba. Fia, János Zsigmond megerősítése pedig leplezetlenül mutatja a „Szapolyai család” Oszmán-házzal szembeni kiszolgáltatottságát.

A XV. század második utolsó évtizedeiben a Lengyel Királyságot és a Litván Nagyfejedelemséget perszonálunióban birtokló Jagelló-házi uralkodók is szembekerültek az Oszmán Birodalom fenyegetésével. *Iłona Czamańska* (Adam Mickiewicz Egyetem, Poznań) „A lengyel-török kapcsolatok fordulópontjai a XVI. század első felében” című tanulmányában három egymást követő lengyel király (János Albert, Sándor, I. Zsigmond) oszmán politikájáról ad képet. A lengyel-török viszonyt több konfliktusgóc szabta meg a korszakban: az egyik a magyar-török-lengyel-tatár érdekszféra peremén elhelyezkedő és ezek ellentéteit kihasználni próbáló Moldvai Fejedelemség volt. A másiknak pedig azt tekinthetjük, hogy Dnyeszterfehérvár és Kilia török meghódítása után a Lengyel Királyság déli sávja (Podólia) állandó fenyegetésnek kitett területté vált. A Krími Tatár Kánság, amely 1475 óta az Oszmán Birodalom vazallusa és egyben legfőbb szövetségese volt, ekkorra a Litván Nagyfejedelemség zavaró szom-

szédságába került. A Jagelló-házi uralkodók igyekeztek a veszedelmes szomszédal szemben a békét megőrizni. János Albert (1501) és halála után trónra lépő öccse, Sándor (1502) is békét kötött az Oszmán Birodalommal. A szerző tanulmányában a legnagyobb figyelmet I. Zsigmond török politikájának szenteli. Az új uralkodónak trónra lépésétől legfőbb szándéka volt, hogy lehetőség szerint megőrizze a békét a fenyegető szomszédal, nem tévesztve szem elől azonban, főleg 1526-ig, a magyar ügyeket sem. „Békepolitikájában” csak az unokaöccse (II. Lajos magyar király) országát ért oszmán támadások hoztak változást. Ezért 1521-ben és 1526-ban segélycsapatokat küldött Magyarországra, 1522-ben pedig maga kezdett hozzá egy törökellenes nemzetközi szövetség megszervezéséhez, sikertelenül. A Moldova ügyével kapcsolatban kialakult helyzetet lezáró lengyel-török „örökös” békeszerződés 1533. május 1.-i ratifikálásával pedig I. Zsigmond több mint hatvan esztendőre megalapozta Lengyelország török politikáját, hangsúlyozza tanulmánya zárásaként Iłona Czamańska.

A kötet első részét lezáró az „Idő, tér, mobilitás a középkor végi háborúkban” című tanulmányában *Vladimír Segeš* (Hadtörténeti Intézet, Bratislava) nem a megszokott nézőpontból elemzi a korszak harci cselekményeit. A szerző egykorú forrásokat fölhasználva elemzi a XV. és XVI. század fordulóján élt ember (katona) időérzékelését és ezzel összefüggésben mobilitásának, utazásának lehetőségeit a szállítóeszközök és a domborzati viszonyok figyelembe vételével. A középkor végének háborúit az időfaktor, az időjárás, az ellátási lehetőség és természeti környezet nagyban befolyásolta. A csak szezonális jellegű, általában kora nyártól az első fagyokig tartó hadjáratok csak korlátozott eredménnyel járhattak, így a harcnak nem volt és nem is lehetett célja az ellenfél fizikai megsemmisítése. Természetesen ez utóbbihoz hozzájárult a lovagi sereg harcászati sajátossága, mutat rá Vladimír Segeš.

A kötet második nagy egységet alkotó négy értekezést a magyarországi Jagelló-kor legelismertebb kutatójának cikke vezeti be. *Kubinyi András* (akadémikus, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest) a „Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagellókorban (1490- 1526)” című tanulmánya két nagyobb részre tagolódik. A szerző egykorú forrásokra támaszkodva bemutatja, hogy az ország vezetése a XV. és a XVI. század for-

dulóján milyen jövedelmekkel számolhatott és – ezzel szoros összefüggésben – mekkora valós katonai potenciál felett rendelkezett. A tanulmány megállapítja, hogy a Magyar Királyság anyagi lehetőségeit meghaladta a végvárrendszer fél évszázados fenntartásának költségei. Valós katonai ereje pedig hozzávetőlegesen 60 000 – vegyes harcértékű – főben határozható meg, szemben Perjés Géza túlzó becslésével, amely szerint a magyar uralkodó 142 000–177 000 főt volt képes mozgósítani háború esetén. Kubinyi András értekezése második felében az udvar, az urak és a köznemesség törökkel szembeni álláspontját ismerteti. Megállapítja, hogy a magyar államvezetés mindhárom oszlopa egyaránt hibás, hogy nem mérte fel az Oszmán Birodalom megerősödését, és azt hitték, hogy pusztán a végvárrendszer fenntartásával megvédhetik az országot. A magyar külpolitika 1521-ig a béke megőrzésére törekedett, majd Nándorfehérvár elvesztése után külföldi segítséget keresett a török elleni harchoz. A főurak álláspontja ebben a kérdésben nem tekinthető egyértelműnek, és nehéz egységes irányvonalat kimutatni. A köznemesség politikáját pedig leginkább saját gazdasági érdekei és irreális törökellenes küldetéstudata határozta meg. Arra a felvetésre válaszolva, hogy a Jagelló-kori állam vezetőit egyértelműen felelőssé lehet-e tenni a bekövetkezett katasztrófáért, a szerző hangsúlyozza, hogy az ország anyagi forrásai jobb államvezetés esetén sem lettek volna elégségesek az ország megvédésére.

Zombori István (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) a „Jagelló–Habsburg kísérlet a török elleni háborúra 1523-ban” című tanulmányában Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár (egyben a lengyel delegátus vezetője) naplója alapján mutatja be az adott év októbere és decembere között lezajlott soproni, bécsújhelyi és pozsonyi tárgyalások menetét, eredményeit. A szerző rávilágít, hogy Ferdinánd osztrák főherceg, II. Lajos magyar király és Szydłowiecki európai szintű konkrét katonai tervekről tárgyaltak a török kérdést illetően. A nemzetközi konferencia végül is eredménytelenül zárult, hiszen a Lengyel Királyság a béke megőrzésére törekedett a veszélyes szomszédal szemben. A két fiatal uralkodó pedig Nyugat-Európa támogatása nélkül esélytelen és esélytelen volt az Oszmán Birodalommal szemben.

Tomasz Ososiński (Varsói Egyetem, Varsó) „Jan Dantyszek és Krzysztof Szydłowiecki

ki levelezése” című értekezéséből a lengyel politikai élet két prominens személyiségén keresztül pillanthatunk be a Lengyel Királyság bel- és külpolitikájának alakításába. Dantyszek – aki 1515 és 1532 között rövid megszakításokkal Lengyelország első, állandó nagykövete volt a császári udvarban – és a kancellár (Szydłowiecki) levelezése többnyire személyes jellegűnek tekinthető. Mindketten apró feladatokkal bízták meg egymást, közbenjárást kértek a másiktól az uralkodóknál és befolyásos személyeknél. Leveleikben jelennek meg a lengyel és az európai politika főbb kérdései. Ez alól kivétel kapcsolatuk utolsó időszakára, amikor Szydłowieckinek igen szoros kapcsolata Ferdinánd főherceggel és magyar királlyal. Tomasz Ososiński kiemeli, hogy csak ekkor lehet beszélni egyfajta diplomáciai együttműködésről a kancellár és a követ között: hírekkel látták el egymást és bizonyos mértékben egyeztettek álláspontjukat a német-római császár és a magyar király tekintetében.

A kötet második egységét *Oborni Teréz* (MTA, Történettudományi Intézet, Budapest) „Tartományból ország: erdélyi változások a XVI. század első felében” című tanulmánya zárja le. Az értekezés kiemeli, hogy Erdélyben a Mohácsot megelőző évtizedekben megerősödött az a tartományi ösztartozás-tudat, amelynek előzményei jóval korábban vezethetőek vissza. Ezekből a folyamatokból azonban nem következett volna törvényszerűen a Magyarországtól való elszakadás. A tartományt a kényszerű önállósodás útjára a Magyar Királyságot ért oszmán támadások és Buda elhagyása terelte. Így formálódott ki hosszú évtizedek során az Erdélyi Fejedelemség. Az erdélyi rendekben azonban erősen tovább élt a Magyarországhoz való tartozás tudata, és ez a fejedelemség fennállásának százötven éve alatt mindvégig fennmaradt és a legváltozatosabb kifejeződési formákban bukkant fel újra és újra, mutat rá tanulmánya összegzésében Oborni Teréz.

A kötet harmadik egységét *Henryk Gapski* (Kelet-Európa Intézet, Lublin) „A lengyel egyház és az Oszmán Birodalom, valamint a török-tatár kérdés a XVI. század első felében” című tanulmánya vezeti be. A szerző a XVI. század első felében nyolc gnieznói érseki címet viselt egyházi személyiség, illetve rajtuk keresztül a lengyel egyház török politikáját vázolja fel. A nyolc egyházi méltóság török kérdésben elfoglalt álláspontja szorosan összekapcsolódott nemzetközi érdekekkel,

kapcsolataikkal illetve a lengyel belpolitikában betöltött szerepükkel: Jan Łaski érsek és követői (Andrzej Krzycki, Jan Latański, Piotr Gamrat, és Mikołaj Dzierzgowski érsekek), akik nyíltan Habsburgellenes és franciabarát politikát folytattak, a tartós megegyezést sürgették és támogatták az Oszmán Birodalommal. Ezzel szemben Jagelló Frigyes, Andrzej Boryszewski és Maciej Drzewicki érsekek a török elleni keresztes háború mellett törtek lándzsát. Az értekezés – zárásként – röviden kitér arra, hogy a XV. század óta folyamatosan fennálló török-tatár veszély miatt a lengyel társadalom többségénél támogatásra lelt egy keresztes háború gondolata, amelynek egyházi körökben fő patrónusai az obszerváns ferencesek voltak. Tevékenységük nyomán török- illetve pogányellenes költemények, szoltárok születtek meg és maradtak fenn. „Speciálisan” a török veszéllyel szemben védelmező szent kultusza azonban nem alakult ki a Lengyel Királyságban, mutat rá Henryk Gapski.

A kötetet *Molnár Antal* (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest) „A Pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526–1686)” című tanulmánya zárja. A szerző előljáróban a Római Kúria intézményrendszerének reformjait, valamint a Szentszék és a Magyar Királyság kapcsolattartásának módját és lehetőségét vizsgálja fel. Az értekezés külön fejezetet szentel a Pápaság törökellenes és ezzel összefüggésben magyarországi politikájának

(ez alatt diplomáciai tevékenység, valamint katonai és pénzügyi segély is értendő), és ennek esetenkénti módosulásainak az 1526 és 1686 közötti időszakban. Molnár Antal tanulmányában – részenként tárgyalva – bemutatja, hogy a katolikus egyház hogyan és milyen eredménnyel kísérlete meg visszaszerezni pozícióit – más felekezetekkel szemben – a Magyar Királyság, Erdély és a Hódoltság területén.

A magam részéről több szempontból is roppant öröndetesnek tartom azt, hogy a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány a Nemzetközi Visegrád Alapítvány támogatásával vállalkozott e konferencia anyagának megjelentetésére. Először is a magyar és közép-európai történelem egyik igen érdekes részletét bemutatni több nézőpontból (oszmanisztikai, történeti, egyháztörténeti). Másrészt, nem csupán a korszakkal foglalkozó magyar történetírás eredményeit ismerheti meg az olvasó a kötetből, hanem bepillantást nyerhet a lengyel és a szlovák történetkutatás műhelyeinek munkájába is. Harmadrészt kiemelendő, hogy a kiadók magyar és angol nyelven is megjelentették a tanulmányokat. Hozzájárulhat ahhoz, hogy Magyarországon és külföldön minél többen megismerkedjenek ezen időszak közép-európai történelmével.

Bagi Zoltán

CZIGÁNY ISTVÁN

REFORM VAGY KUDARC?

Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700

(Balassi Kiadó, Budapest, 2004. 227 o. 7 kép, 1 térkép)

A magyar történelmi köztudatban számos kövület él a magyar múlt bizonyos eseményeivel kapcsolatban, s ezek generációról generációra öröklődnek, néha úgy tűnik, kiirthatatlanul. Hogy ezek honnan crednek, s mi az okuk, arról könyvtárnyit lehetne írni. Ennél azonban sokkal fontosabb és főként hasznosabb tevékenységnek tartom, ha valaki veszi a fáradságot – s olykor a bátorságot is –, hogy ezeket a kövületeket megpróbálja eltávolítani.

Vagyis a történettudomány alapvető eszközeivel, a szisztematikus kutatással összegyűjti a szükséges és főként hiteles adatokat, és azokat közérthető formába, könyvbe foglalva a nyilvánosság elé tárja.

Jelen kötet szerzője, Czigány István, a Hadtörténeti Intézet munkatársa, éppen ezt tette. Egy különösen kritikus témát, az 1672. évi redukciót vette vizsgálat alá, melynek során a bécsi vezetés a végvárakban szolgáló magyar